

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
TARİX FAKÜLTƏSİ**

**GÖRKƏMLİ AZƏRBAYCAN TARİXÇİSİ VƏ
ŞƏRQŞÜNAS ALİM AKADEMİK ZİYA BÜNYADOVUN
ANADAN OLMASININ 90 İLLİYİ MÜNASİBƏTİLƏ
MAGİSTRANTLARIN VƏ GƏNC TƏDQİQATÇILARIN
ELMİ-PRAKTİK KONFRANSININ**

MATERİALLARI

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
TARİX FAKÜLTƏSİ

GÖRKƏMLİ AZƏRBAYCAN TARİXÇİSİ VƏ ŞƏRQŞÜNAS
ALİM AKADEMİK ZİYA BÜNYADOVUN ANADAN
OLMASININ 90 İLLİYİ MÜNASİBƏTİLƏ
MAGİSTRANTLARIN VƏ GƏNC TƏDQİQATÇILARIN
ELMİ-PRAKTİK KONFRANSININ

MATERİALLARI

BDU-nun Tarix fakültəsi
Elmi Şurasının qərarı ilə çap
olunur (5 mart 2012-ci il
tarixli 7 sayılı protokol)

BAKİ – 2012

Redaksiya heyəti:

Akad. A.M.Məhərrəmov
Prof. A.H.Kazımsadə
Prof. S.T.Hacıyev
Dos. A.Ə.Rzayev
Prof. R.C.Süleymanov
(buraxılışa məsul)
AMEA-nın müxbir üzvü,
prof. Y.M.Mahmudov
Prof. T. T.Vəliyev
Prof. Ə.İ.Muxtarova
Prof. Q.S.İsmayılzadə
Prof. A.C.İsgəndərov
Prof. M.B.Fətəliyev
Prof.İ.M.Hüseynova
Dos. M.Q.Abdullayev

Baş redaktor: akademik A. M.
MƏHƏRRƏMOV –
Bakı Dövlət Universitetinin rektoru

Redaktor: dos. A. Ə. RZAYEV –
Bakı Dövlət Universitetinin
Tarix fakültəsinin dekani

Bakı Dövlət Tarix Fakültəsi
Elmi Şurasının qərarı ilə çap
olunmuş (2 mart 2012-ci il)
sənədi (7 saylı protokollə)

BAKİ - 2012

Görkəmli Azərbaycan tarixçisi və şərqşünas alim akademik Ziya
Bünyadovun anadan olmasının 90 illiyi münasibətilə
magistrantların və gənc tədqiqatçıların elmi-praktik konfransının
materialları. Bakı Universiteti nəşriyyatı 2012, 409 səh.

зоны Востока и Запада. Поэтому история сельджукского периода требует своего воспроизведения как неразделимого комплекса явлений, в основе которых лежат общие закономерности, связанные с конкретными их носителями – субъектами исторического процесса. Вот почему история, сохраняя локальный характер, одновременно выходит за рамки одной страны или региона. Вот почему, как бы ни была обособлена и специфична история каждой кавказской страны, она находилась в определённой связи и зависимости от явлений, характерных для Востока и Запада в XI-первой трети XIII вв.

Nəciyev Elnur Rasim oğlu

«TARİXİ BAB ƏL-ƏBVAB» ƏSƏRİNİN V.F.MİNORSKİ
TƏRƏFİNDƏN TƏDQIQI

Vladimir Fyodoroviç Minorski Azərbaycan tarixinin ən qədim dövrlərdən Səfəvilərin süqutu da daxil olmaqla geniş bir dövrünü əks etdirən ayrı-ayrı problemlərini araşdırmaqla tariximizə böyük bir töhfə vermiş görkəmli şərqşünas, Rusiya imperiyasının Yaxın və Orta Şərq ölkələrində fəaliyyət göstərən səlahiyyətli nümayəndəsi və ən əsası da dəyərli elmi irsə malik məşhur tarixçi idi. Onun tədqiqatları Azərbaycanla bağlı olduqca geniş və kütləvi xarakter daşıyır. Bu tədqiqatları içərisində Şirvan və Dərbənd tarixinin tədqiqi ilə bağlı yazdığı tədqiqat əsərləri xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Şirvan və Dərbənd tarixinin X-XI əsrlər tarixi ilə bağlı V.F.Minorskiyə qədər tədqiqat obyektini kimi araşdırılmayan türk tarixçisi Lütfulah Münəccimbaşının (1702-ci ildə ölmüşdü) ərəb dilində yazdığı «Cəmi əd-düvəl» əsərini ilk dəfə tam şəkildə tədqiq edib, tərcümə və şərhləri ilə nəşr etdirən məhz Minorski olmuşdur. Münəccimbaşı bu əsəri yazdığı zaman istifadə etdiyi 100-dən artıq əlyazması ilə bərabər onu şərti olaraq «Şəddadilər» və «Tarixi Bab əl-əbvab» (və ya «Tarixi əl-Bab») adlandırılan

əlyazmalarını da daxil etmişdir. Bu tarixi mənbə 500/1106-cı ildə Dərbənddə ərəbcə tərtib edilmişdir. 1075-ci ilə qədər baş verən tarixi hadisələri əhatə edir. Bu sənəmənin tərtibindən və üslubundan müəyyən edilidiyinə görə onu ilk dəfə bir neçə nəfər işləmiş, sonra isə müəllif tərəfindən cəmləşdirilmişdir. Bu müəlliflərin adı ilə bağlı dəqiq bir fikir yoxdur. Dağıstanlı elm xadimi A.K.Əliəkbərovun fikrincə «Şirvan və Dərbənd tarixi»nin müəllifi «tarixçi, hədis bilicisi, Dərbənd Haşimilərinin saray tarixçisi Məmmus ibn əl-Həsən əd-Dərbəndi əl-Ləkzidir. Məmmus əl-ləkzi rəislərə, xüsusilə Əqlabilərə dostyana yanaşmırdı və açıq şəkildə Haşimiləri dəstəkləyirdi. Onun əsas əsəri ərəb dilində yazılmış Şirvan, Dərbənd və digər dövlətlərin tarixindən bəhs edən «Cəmi əd-düvəl»dir («Sülalələr toplusu»). Orada çoxsaylı ərəb, fars və türk dilli mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Müəllifin ölümündən sonra əlyazma türk dilinə tərcümə olundu, 1868-ci ildə isə türk dilinə tərcüməsi 3 cildə «Səxaif əl-əxbar» («Xəbər səhifələri») adı altında İstambulda nəşr olundu. Kitabın fəsillərindən biri şərti olaraq «Tarixi əl-Bab» («Dərbənd tarixi») adlanırdı. Münəccimbaşının əsərinə əlavə edilmiş XII əsrdə Dərbənd və Şirvanın tarixi ilə bağlı əsərin mövcud olduğu məhz belə məlum oldu.

Bu ərəb sənəməsinin tədqiqi yönümündə rus şərqşünası V.F.Minorski(1877-1966) dəyərli xidmət göstərmişdi. Onun fikrincə, yerli müəlliflər tərəfindən tərtib edilən bu sənəmədə Şirvanşah Məzyədilər, Şəddadilər və Dərbənd əmirlərinin X-XI əsrlərdəki siyasi tarixinə aid zəngin məlumat vardır. Qeyd etmək lazımdır ki, salnamənin Şirvan hissəsinin sonu naqis olduğundan burada 1075-ci ildən sonra Şirvanşah Məzyədilər haqqında məlumat verilir. Münəccimbaşı salnamənin nöqsanlı olduğunu qeyd edərək yazır ki: “Mənə yetişən bu əlyazmanın nüsxəsi naqis olduğu üçün (Şirvanın) sonrakı tarixi məlum olmadı. V.F.Minorski Münəccimbaşının ərəb mətnindən Qafqaza dair materialları (ayrı-ayrı fəsilləri) ayırır və əsaslı surətdə aparılan işlərdən sonra onu nəşr etdirdi. Kembriç Universitetinin seriyasında tədqiqatçının işinin birinci hissəsi-«Qafqaz tarixi üzrə

Etyüdlər» 1953-cü ildə çapdan çıxdı, «X-XI əsrlərdə Şirvan və Dərbənd-din tarixi» adlanan ikinci hissə isə London Şərqşünaslıq məktəbinin köməyi ilə 1958-ci ildə buraxıldı. 1963-cü ildə Minorskinin nəzarəti altında, kifayət qədər əlavələr edilməklə azərbaycanlı elm xadimləri tərəfindən həyata keçirilmiş bu nəşrin rus dilinə tərcüməsi çapdan çıxdı. Bu əsərlərində Münəccimbaşının «Cəmi əd-Düvəl» əsərinə daxil edilən «Tarix əl-Bab» adlı sənəmin «Şəddadilər», «Dərbənd və Şirvan Tarixi» fəsilələrinin ərəbcə mətnini və ingiliscə tərcüməsi verilmişdir.

V.F.Minorskinin bizim üçün xüsusilə ikinci tədqiqat əsəri daha diqqətə layiqdir. Bu əsər X-XI əsrlərdə Dərbəndin, Şirvanın və bəzi feodal dövlətlərinin tarixinin, coğrafiya və etnoqrafiyasının tədqiqinə həsr olunub. Tədqiqatın əsasını XI əsrdə yazılmış və itmiş Tarixi Bab əl-Əbvab kitabının ərəb mətni təşkil edir. Şirvan və Dərbənd tarixinə həsr olunmuş bu kitabın bir hissəsi XVII əsr türk tarixçisi Münəccimbaşının əsərində təkrarlanmışdır. Bu tədqiqat özündə V.F.Minorskinin Şirvan, Dərbənd və uzaq qonşuları-qaytaq, alanlar, ruslar və başqalarına dair geniş şərhləri, Şirvan və Dərbəndin hərbi, inzibati və ictimai quruluşu haqqında bölmələri, XI əsrdən sonrakı son Şirvanşahlar və Dərbənd hakimləri haqqında ərəbdilli tarixçi və coğrafiyaçıların məlumatları ilə birgə Münəccimbaşının əsərindən tərcümə etdiyi mətni əks etdirir. O, kitabının giriş hissəsində 1951-ci ildə prof. Mükrimin Xəlil Ymanc tərəfindən ona təqdim olunmuş ərəb orijinalının əlyazmalarının siyahısını verərək əsas diqqəti (A)-Topqarı Sarayı, III Əhmədin kitabxanası, 2 cildə № 2954 və (B)-Bəyazid Ümumi Kitabxanası, № 5019-20 əlyazmalarına yönəldərək (A) əlyazmasının daha yaxşı mətnə malik olduğunu bildirmişdir. V.F.Minorskiyə görə Münəccimbaşı «Tarix Bab əl-Əbvab»ın bəzi hissələrini ixtisar etmiş və eyni zamanda İbni Xəllicinin tərcümeyi-halından, Yaqutun tarixindən və Qaffarinin «Cihannara» əsəri kimi yaxşı tanınan mənbələrdən istifadə edərək onun əvvəlinə və sonuna bəzi paragrafları əlavə etmişdir. Münəccimbaşı bir neçə dəfə göstərir ki, ərəb dilində olan mətnin orijinalı təx. 500/1106-ci ildə Dərbənddə tərtib

olunmuşdur, lakin faktiki olaraq ən son yazılan hadisələr yalnız 468/1075-ci ilə qədər olan dövrü əhatə edir. V.F.Minorski qeyd edir ki, əlyazmanın müəllifi məlumatları sülalə əlamətlərinə görə sıralıyır və buna görə də «Şirvan və Dərbəndin tarixi»ni iki hissəyə bölünür. Birinci hissə-əsasının Yəzid ibni Məzyəd əş-Şeybani(799-801) tərəfindən qoyulduğu Şirvan-şahlar sülaləsi-Yezidilər və dərbənd Haşimiləri (869-1077) haqqında. Onun əsas məzmunu-Arran, Sərir, Haydak hakimlərinin və o cümlədən Şərqi Qafqazda türklərin-səlcuqların da az cəlb olunmadığı Dərbənd və Şirvan hakimlərinin mürəkkəb qarşılıqlı münasibətləri haqqındadır. İkinci hissə Haşimilərin fəaliyyətinə və onların qonşu hakimlərlə qarşılıqlı münasibətlərinə aid məlumatları ehtiva edir. Öz strukturuna görə bu əhəmiyyətli, ardıcıl ifadələr xronoqraf üsulunda və ya sülalə səlnaməsi formasındadır. A.K.Ələkbərov, salnamənin hər iki hissəsini qarşı-qarşıya qoyaraq belə nəticəyə gəlmişdi ki, salnamənin birinci hissənin məlumatları ikinci hissə ilə münasibətdə tez-tez ikinci dəfə təkrarlanır. V.F.Minorskiyə görə, ikinci hissədə nəql olunanlar, birinci hissədən fərqli olaraq bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etməyən faktlarla zəngindir. Əsərdə Şirvanın xristian qonşularına qarşı nifrət hiss olunur (xüsusilə gürcülərə), lakin bu məqam əsasən siyasi xarakter daşıyır, nəinki dini. Müəllif yeni türk hücumuna da düşmən münasibət bəsləyir.

Bundan başqa müəllif tərəfindən bir sıra şəhərlərin tarixi, şəhərin müxtəlif yuxarı təbəqələrinin vəziyyəti işıqlandırılır, etnoqrafik və topoqrafik materiallar verilir. Burada yerlərin və xalqların adları ilə bağlı bəzi terminlərə filoloji izah və onların xarakteristikası, ərəb və səlcuq ağalığının ölkə iqtisadiyyatına təsiri ilə bağlı məsələlərə geniş şəkildə toxunulmuşdur. Bununla yanaşı ərəb ağalığı, səlcuqlar zamanında yerli sülalələrin hakimiyyətinin güclənməsi dövründə torpaq sahibliyi və vergi sistemində hansı dəyişikliklərin baş verdiyini aydınlaşdırmaq, o cümlədən hansı şərtlər altında ərəb xilafəti və səlcuqlar dövründə bütöv vilayətlərin iqtə kimi ərəb və səlcuq hərbi bəşçilərinə verildiyi və onların hüquq normalarının nə olduğunu

bilmək olduqca maraqlıdır. Dərbənd və Şirvanın etnoqrafiya və coğrafiyasına həsr olunmuş hissədə müəllif çoxsaylı ilkin mənbələr və ədəbi məlumatlar əsasında hər bir vilayəti coğrafi xarakterizə edilir və yerlərin, xalqların adlarının mənası ilə bağlı etimoloji məsələlər üzərində dayanılır, bəzi şəhər və məntəqələrin yaranma tarixi verilir, tarixçi və səyyahların məlumatlarına istinad edilir. Bu məsələ ilə bağlı Minorski qanunauyğun olaraq bu ərazilərdə məskunlaşan çoxsaylı tayfa və xalqlar arasında mövcud tarixi əlaqələrin olmasını önə sürür. Orta əsrlər dövrü də daxil olmaqla Azərbaycanın bütün tarixi boyu Dərbənd keçidindən olduğu kimi Şirvandan da müxtəlif xalqlar şimaldan cənuba doğru olduğu kimi cənubdan da şimala doğru hərəkət etmişlər.

Ən müxtəlif mənbələrin dərin tədqiqi V.F.Minorskiyə demək olar ki, işlənməmiş Şirvan və Dağıstanın X-XI əsrlər tarixini böyük ustalıqla işıqlandırmağa imkan verib. Bu baxımdan Azərbaycanın qədim şəhəri Dərbəndin tarixinin bu dövrünün tədqiq ilə bağlı V.F.Minorskinin apardığı tədqiqatlar dövrün işıqlandırılması baxımdan demək olar ki, indiyədək yeganə və müfəssəl mənbə xarakteri daşıyır.

Orucova Günel Etibar qızı

ŞAH I ABBASIN AVOPA DÖVLƏTLƏRİ İLƏ DİPLOMATİK ƏLAQƏLƏRİNDƏ İQTİSADİ AMİLİN ROLU

Səfəvi-Avropa siyasi münasibətlərində iqtisadi amilin rolu böyük olmuşdur. Azərbaycanın Qərbi Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələri iqtisadi cəhətdən hər iki tərəf üçün sərfəli idi. Qarşılıqlı surətdə faydalı olan ticarət əlaqələri Azərbaycanın Qərbi Avropa ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin əsasında dayanırdı. Ancaq ilk öncə hər iki tərəfin vəziyyətindən danışmaq lazımdır. Belə ki, Avropada vəziyyət o qədər ürəkəçici deyildi. Qərbi Avropada ilkin kapital yığılı deyilən prosesin dərinləşməsi nəticəsində Şərqi marağ daha da artmışdır. Rusiya

Nəciyev Elnur Rasim oğlu «TARİXİ BAB ƏL-ƏBVAB» ƏSƏRİNİN V.F.MİNORSKI TƏRƏFİNDƏN TƏDQIQI.....	181
Orucova Günel Etibar qızı ŞAH I ABBASIN AVOPA DÖVLƏTLƏRİ İLƏ DİPLOMATİK ƏLAQƏLƏRİNDƏ İQTİSADİ AMİLİN ROLU.....	185
Rəcəbov Emil Emin oğlu AZƏRBAYCAN-BMT ƏLAQƏLƏRİ.....	188
Səfərova Çinarə Qabil qızı XVI ƏSRİN II YARISINDA MOSKVA KOMPANİYASININ SƏFƏVİ DÖVLƏTİNDƏ APARDIĞI TİCARƏT ƏMƏLİYYATLARI.....	192
Şixaliyeva Aytən Çingiz qızı ABŞ-İN AZƏRBAYCANDA HƏRBİ-SİYASİ MARAQLARI.....	196
Şirinli Sevinc Tariel qızı AZƏRBAYCANDA ETNOQRAFIYA ELMİNİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	199
Talıbova Şəfaqət Şirin qızı MÜSAVAT PARTİYASININ MÜHACİRƏTDƏ FƏALİYYƏTİ....	202
Vəlizadə Tural Akif oğlu ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏ FENOMENİNİN YARADACILIĞI....	205
Vəliyev Mehman Mail oğlu SSRİ-NİN DAĞILMASI ƏRƏFƏSİNDƏ ERMƏNİLƏRİN AZƏRBAYCANLILARA QARŞI TƏCAVÜZKAR SİYASƏTİ (1988- 1991).....	209
Yaqubova Aysel Məhəmməd qızı ŞAH I TƏHMASİBİN DÖVRÜNDƏ SƏFƏVİ - ŞEYBANI MÜNASİBƏTLƏRİ.....	213
Yusifova Şəbnəm Bəşarət qızı 1621-Cİ İL SƏFƏVİ-İNGİLTƏRƏ MÜQAVİLƏSİ.....	215
Yusifova Şəbnəm Bəşarət qızı «ŞERLİ QARDAŞLARI»NİN AZƏRBAYCANDA FƏALİYYƏTİ.....	218
Zakirova Şəhla Fərrux qızı AZƏRBAYCAN-GÜRCÜSTAN İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIĞININ	